

УДК 340.5

Хашилатулла Бехруз, канд. юрид. наук,
доцент кафедри теорії держави і права
ОНЮА

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства

В умовах сучасного оновлення і розвитку всієї концепції пострадянської юридичної науки і юридичної освіти необхідно нове осмислення місця, ролі і значення порівняльного правознавства в системі юридичних дисциплін наукового і навчального профілів. Суттєве значення при цьому має розробка загальнотеоретичних основ порівняльного правознавства, чіткого визначення об'єкта, предмета і методології цієї наукової і навчальної дисципліни, її системи і структури, проблематики загальної і особливої частин, найважливіших у науковому і практичному плані напрямків порівняльно-правових досліджень тощо.

Першочергової уваги в даному контексті заслуговують проблеми праворозуміння у сфері порівняльно-правових досліджень і конкретизації стосовно до даної дисципліни того загального поняття права, на якому базується уся відповідна концепція юриспруденції, включаючи і порівняльне правознавство як її складову частину.

Актуальність цих проблем обумовлена, зокрема, такими факторами, як недостатня розробленість загальнотеоретичних основ цієї дисципліни, традиційне панування в компаративістиці (включаючи, за рідкісним винятком, і західну компаративістику) позитивістських (легістських) підходів до права, згубне «професійне» прагнення компаративістів скрізь і усюди знайти право, а якщо його немає, то видати за «право» чи хоча б назвати «правом» щось зовсім інше, щось неправове і антиправове, будь-яке нормативне явище офіційно-владного характеру.

У сучасній юридичній літературі для позначення поняття «порівняльне правознавство» використовуються різні терміни, наприклад, «порівняльне право», «компаративістика», «порівняльна юриспруденція» тощо. Однак, насамперед, необхідно з'ясувати коректність застосування

термінів «порівняльне право» чи «порівняльне правознавство». Поняття «порівняльне правознавство» має міждисциплінарний комплексний характер, тому що воно вивчає все різноманіття феноменів права в їхньому геоправовому аспекті. У такому розумінні синонімом цього поняття в західній науковій традиції є компаративістика. У широкому розумінні порівняльне правознавство виступає як специфічна історично обумовлена форма соціального пізнання. Другий термін — «порівняльне правознавство», менш широко вживається у науковій літературі, хоча він домінував у радянській науковій літературі й у науковій літературі країн колишнього соціалістичного блоку.

Слід погодитися з М. М. Марченко, що обидві назви «порівняльне право» і «порівняльне правознавство» можна використовувати як рівнозначні, оскільки головне полягає не в самій назві, а в опосередкованому ними змісті [1]. Разом з тим, на наш погляд, визначення єдиного терміну для відзначення будь-якої науки сприяє визначенню його самостійного статусу.

Основними питаннями, з яких розгортається полеміка, є такі: що розуміється під порівняльним правознавством; яка специфіка його методологічного інструментарію; де область його застосування; співвідношення порівняльного правознавства з іншими правовими дисциплінами.

Порівняльне правознавство розуміється як напрямок наукових досліджень, заснованих на порівняльному методі, виходячи з того, як вирішуються подібні правові питання в різних правових системах. В інших випадках воно зводиться до порівняльного вивчення окремих галузей права чи правових інститутів. Поширене також уявлення про порівняльне правознавство як про процес порівняння не тільки окремих нормативно-правових актів, галузей права чи інститутів, але й існуючих у різних країнах правових систем. Таким чином, існують відмінні один від одного уявлення про порівняльне правознавство.

Важливіше звернути увагу на усталені положення, які стосуються порівняльного правознавства, де порівняльне правознавство допомагає переборювати вузько національне бачення права. «Порівняльне дослідження права має фундаментальне значення для внутрішньої логіки і динаміки розвитку самої юридичної науки, дозволяючи повніше виявляти і вивчати різноманіття правової реальності і вийти за межі власних правових систем» [2].

Сучасний світ вже не той, яким він був у минулому, коли визнавалася перевага Західної Європи, а євроцентризм визначав погляд на історичний розвиток, і коли міжнародні відносини визначалися формами, виробленими юристами романської традиції. Це ж стосується правових систем і правових традицій інших країн і регіонів. Порівняльне правознавство базується на визнанні рівного статусу правових систем, їхнього паритету і взаємної поваги правових норм, звичаїв і традицій.

Існують певні складнощі у співвідношенні понять «порівняльний метод» і «порівняльне правознавство». Навряд чи правомірно вживати їх

як синоніми. Так, наприклад, І. Сабо вважає, що порівняльне правознавство набагато значніше простого методу, це «цілий рух». Він критично ставиться до бачення порівняльного права як «лише методу», оскільки така позиція — результат прагнення того, щоб порівняльний метод охопив усі галузі юридичної науки, що є претензією на створення за допомогою цього методу шляхом порівняння правових систем єдиного світового права. І. Сабо, визнаючи відносну автономію порівняльного правознавства, визначає його як «перехідну» чи «проміжну» науку, висновки якої ніколи не будуть повними: вони — скоріше віхи на шляху наукового пізнання» [3]. На цьому акцентує увагу А. Х. Саїдов, відзначаючи, що порівняльне правознавство не можна розуміти тільки як певний метод дослідження, про що свідчить накопичений порівняльно-правовий матеріал. У той же час усталеного розуміння змісту поняття «порівняльне правознавство» поки ще немає [4].

Можна стверджувати, що порівняльне правознавство є самостійним напрямком правових досліджень, який визначається необхідністю вирішення існуючих глобальних проблем. Компаративістика стає знаменням часу, а вивчення права в його загальному і особливому, порівняння правових систем, аналіз шляхів зближення національних законодавств, набуває все більшого значення [5].

Порівняльне правознавство в якості самостійного наукового напрямку розширює можливості для проведення порівняльно-правових досліджень. У той час, як вивчення зарубіжного права пов'язане з дослідженням тільки однієї правової системи, без її порівняння з іншими, порівняльне правознавство сприяє розширенню кола досліджуваних правових явищ.

Можна погодитися з В. С. Нерсисянцем, що в умовах сучасного стану юридичної науки і юридичної освіти необхідне осмислення місця, ролі і значення порівняльного правознавства в системі юридичних дисциплін. Істотне значення при цьому має розробка загальнотеоретичних основ порівняльного правознавства, чітке визначення об'єкта, предмета і методології цієї наукової і навчальної дисципліни, її системи, проблематики загальної й особливої частин, найважливіших у науковому і практичному плані напрямків порівняльно-правових досліджень [6].

На сьогодні порівняльне право стало загальновизнаним напрямком правових досліджень, що дало підставу назвати його «універсальною юридичною наукою» (Ян ван Дунне), що сприяє формуванню дійсно відкритої правової свідомості, сприйнятливої до різноманітних ідей. Значення порівняльного права давно усвідомлене на міжнародному рівні: ЮНЕСКО заохочує і підтримує компаративістські дослідження [7].

Загальний огляд пройденого порівняльним правознавством шляху представляється необхідним не тільки з погляду до історії предмета, але й тому, що він дозволяє простежити еволюцію основних напрямків розвитку даної галузі науки з перших днів її виникнення і дотепер.

Власне, розвиток порівняльного правознавства починається з другої половини XIX ст., точніше — з кінця цього століття, і продовжується в умовах постійного уточнення його цілей і по сьогоднішній день.

Виникнення порівняльного правознавства як самостійного наукового напрямку невіддільно від усього комплексу змін, що відбулися у світі, зокрема, у політичній, соціальній, економічній і культурній сферах життя суспільства протягом усього XIX ст. Для розвитку порівняльного правознавства необхідно було досягнення національними правовими системами певного рівня розвитку, здатного розв'язати практичні питання на основі сформованої законодавчої бази. Дійсно, перші кроки на шляху формування порівняльного правознавства мали явно практичну спрямованість.

У цей час інтерес до зарубіжного права все більше посилюється, у ньому чітко позначаються два напрямки: з одного боку, підкреслюється спільність і подібність національних правових систем, з іншого боку — все більша увага приділяється розбіжностям між ними.

Праці, що вийшли уже на початку XIX ст., автори яких прагнули осмислити правові явища в історико-порівняльному плані, ґрунтовно підготували той сприятливий ґрунт, на якому пізніше виросла компаративістська наука.

Предмет науки відіграє визначальну роль у складі будь-якої науки, що зв'язує її різні частини у щось цілісне, завершене. Порівняльне правознавство, що одержало повсюдне визнання як самостійна галузь науки і навчальна дисципліна, має свій предмет і об'єкт дослідження, що забезпечують його наукову і навчальну автономію.

Нині формується новий, «інтеграційний» підхід у порівняльному правознавстві, що об'єднує пізнавальні можливості різних галузей знань на основі методології комплексного аналізу.

Теорія порівняльного правознавства так само, як і теорія права, досліджує головним чином комплекс правових явищ як органічне ціле, геоправовий простір, тобто в наявності домінування тенденції розгляду і порівняння комплексів правових явищ не фрагментарного порівняння, а системного порівняння, так званого макропорівняння, у яке неминуче включаються політологічні, культурологічні, психологічні аспекти функціонування права і правової системи в об'єктивно існуючому соціальному і національному контексті. Як класики науки порівняльного правознавства (Р. Паунд, М. Ансельм), так і сучасні дослідники (П. Де Круз) відзначали і відзначають важливість взаємин між правом, з одного боку, й історією, філософією і культурою, з іншого боку. Саме так можна перекласти на сучасну наукову мову вимогу глибокого розуміння й обліку особливостей «навколишнього» правового середовища. Метою порівняльного правознавства є одержання і застосування міжсистемних, міжнаціональних знань. Таким чином, відзначимо, що найважливішою частиною змісту порівняльного правознавства є знання, що мають функціонально мультиваріантну природу, що виходять за вузьконаціональні

межі існування «своїї» системи права і що мають універсальну теоретичну і практичну цінність.

На думку В. С. Нерсисянца «предмет порівняльного правознавства — це поняттєво-правові властивості і значення порівнюваних державно-правових явищ, їх подібність і розбіжність як форм вираження принципу формальної рівності» [8].

Порівняльне правознавство дає характеристику основних правових систем, визначає їх місце і значення на правовій карті світу, вивчає шляхи вирішення загальної соціальної проблеми в різних правових системах. Воно постійно оперує іноземним правовим матеріалом, вивчаючи взаємини правових систем.

Предмет порівняльного правознавства включає різні онтологічні рівні проведення порівняльно-правових досліджень. У першу чергу — це мікрорівень, що асоціюється з вивченням і вирішенням конкретних питань, що стосуються окремих складових частин правової системи, і макрорівень, що припускає вирішення тієї чи іншої проблеми на рівні правової системи в цілому.

Предмет науки окреслюється не в безпосередній проекції на правову дійсність, що спостерігається, а в процесі пізнавальної діяльності, розкриття внутрішньої сутності, структурного роздроблення на найбільш важливі частини.

На сучасному етапі розвитку порівняльного правознавства у сферу його інтересів залучаються усе нові і нові об'єкти. Предметом аналізу і зіставлення є: норми, закони та інші правові акти, правові інститути, галузі і підгалузі законодавства, правові масиви, системи законодавства, предмет і методи правового регулювання, правові концепції, юридичні поняття і терміни, прийоми юридичної техніки. Тут можна відзначити, що зіставлення нормативних масивів різних «правових сімей» давно є предметом аналізу компаративістів усього світу. Важливим вихідним пунктом тут є філософсько-релігійна основа цих «сімей», що має багатовікову історію [9].

Таким чином, предметом порівняльного правознавства виступають загальні принципи і закономірності функціонування різних правових систем.

Можна погодитися з О. Лисенко, яка застерігає від ототожнення предмета й об'єктів порівняльного правознавства [10]. Поняття об'єкта є більш широким, ніж поняття предмета. Об'єкт може бути і, як правило, є загальним для ряду наук, предмет же однієї науки не може збігатися з предметом іншої науки.

Що ж входить до кола об'єктів порівняльного правознавства? Тут думки дослідників розділяються. Ряд українських, російських і зарубіжних дослідників сходяться на тому, що предметом порівняльного правознавства в широкому розумінні є об'єкт як правова реальність чи дійсність.

Як об'єкт порівняльного правознавства варто розглядати всю юридичну структуру суспільства, що включає в себе всі без винятку правові

явища, у тому числі правові норми, правову культуру й ідеологію, правосвідомість, правові відносини, правову практику, правову психологію тощо, тобто правову систему, що не є випадковим набором юридичних елементів, існуючих у тому чи іншому суспільстві.

Ю. А. Тихомиров вважає, що потрібно розвинути загальну частину й особливу частину порівняльного правознавства стосовно окремих галузей права, уникаючи пасивно-інформаційного викладу матеріалу. Необхідно підкреслити, що імператив порівняння і «вибору» норм — це добровільні самозобов'язання сторін — іноземних держав [11].

Відомий американський компаративіст К. Осакве пропонує в навчальний курс дисципліни включити в особливу частину науки чи порівняльне приватне (порівняльне цивільне право чи порівняльне сімейне право), чи порівняльне публічне (наприклад, порівняльне конституційне чи кримінальне порівняльне право), чи процесуальне (наприклад, порівняльний цивільний чи карний процес) [12]. Така класифікація співвідноситься лише з однією правовою сім'єю — з романо-германською, так оперує категоріями лише континентальна система права. Така категоріальна диференціація права на публічне і приватне відсутня у Великобританії, тобто в англо-саксонській системі права.

У залежності від мети, напрямку визначається і структура компаративістики: 1) «вертикальне» і «горизонтальне» порівняльне правознавство чи «історична» і «догматична» компаративістика; 2) «загальна» (загальнотеоретична) і «спеціальна» компаративістика; 3) порівняльне правознавство у сфері приватного і порівняльне правознавство у сфері публічного права [13].

Порівняльне правознавство, на наш погляд, структурно розпадається на три складових компонента: методологічний, теоретичний і прагматичний. Методологічний компонент містить у собі вчення про методи порівняльного аналізу, їхнє співвідношення з іншими приватними і загальними методами, його місце і роль у системі інших методів, його значення. Теоретичний компонент містить у собі положення, що стосуються поняття і змісту порівняльного правознавства, його цілей, механізму його проведення тощо. Прагматичний компонент зводиться до вироблення рекомендацій з найбільш ефективного використання отриманих знань, з практичного застосування в тій чи іншій правовій системі порівнюваних юридичних актів, норм і інститутів.

Різноманіття національних правових систем призводить до необхідності вивчення «правової карти світу» на порівняльній основі, щоб з'ясувати основні тенденції правового розвитку в сучасну епоху і дозволяє проведенню їх класифікації, що відбиває логіку їхнього розвитку і функціонування.

У сучасному світі немає універсальних моделей правового розвитку. Різноманіття форм і способів правового розвитку відбивають історичні традиції, унікальність і самотність різних правових систем і культур.

Найважливіше завдання сучасного порівняльного правознавства полягає у сприянні розвитку національних правових систем у контексті світових правових тенденцій.

Це у свою чергу допомагає зближенню, гармонізації і взаємодії основних правових систем сучасності, що характерно для розвитку права в ХХІ ст. Це особливо проявляється на регіональному рівні (на прикладі Європейського Союзу), коли економічні, політичні, культурні і правові процеси об'єднують різні країни.

Разом з тим ці глобальні тенденції інтеграції і у сфері права аж ніяк не означають втрату самобутності, особливостей, і щодо автономності, властивих кожній правовій системі окремо. Однак збереження автономності і самобутності не повинно позначитися на правовій системі таким чином, що вони виявляються нижче основних світових правових стандартів, вироблених людством до ХХІ ст.

Л і т е р а т у р а

1. *Марченко М. Н.* Сравнительное правоведение. Общая часть. — М.: Зерцало, 2001. — С. 76.
2. *Оксамитный В. В., Тихомиров Ю. А.* Курс сравнительного правоведения // Государство и право. — 1996. — № 8. — С. 117.
3. *Сравнительное правоведение: Сб. статей / Отв. ред. В. А. Туманов.* — М., 1978. — С. 60—65.
4. *Саидов А. Х.* Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А.Туманова.—М., 2000. — С. 25.
5. *Тихомиров Ю. А.* Сравнительное правоведение — конгресс ученых-правоведов // Государство и право. — 1999. — № 2. — С. 104.
6. *Нерсесянц В. С.* Сравнительное правоведение в системе юриспруденции // Государство и право. — 2001. — № 6. — С. 5.
7. *Бойцова Л. В., Бойцова В. В.* Будущее сравнительного права: возможности двадцать первого века // Юридический мир. — 2002. — № 4. — С. 20.
8. *Нерсесянц В. С.* Сравнительное правоведение в системе юриспруденции // Государство и право. — 2001. — № 6. — С. 14.
9. *Тихомиров Ю. А.* Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. — 1999. — № 8. — С. 8.
10. *Лисенко О.* Предмет порівняльного правознавства // Право України.— 2001.— № 3. — С. 54.
11. *Тихомиров Ю.А.* Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. — 1999. — № 8. — С. 8.
12. *Осакве К.* Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части: Учеб.-практ. пособие. — М., 2000. — С. 13.
13. *Харитонова О. /., Харитонов Є. О.* Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. — Х.: Одісей, 2002. — С. 9.